

EMAUS

Pamiętkę ewangelicznego zdarzenia opisanego przez św. Łukasza 24, 13—36 czczą pielgrzymi chrześcijańscy w cichym zakątku gór judzkich ok. 13 km na północny zachód od Jerozolimy w miejscowości Kubebe. W 1901 r. zbudowano tu na ruinach pochodzącego z epoki krzyżowców kościoł w stylu romańskim, którego witraże przedstawiają zdarzenia wielkanocne, a artystycznie wykonany tryptyk głównego ołtarza — scenę łamania chleba przez Chrystusa w domu Kleofasa¹. Z uwagi na to, że odległość Kubebe od Jerozolimy wynosi niewiele ponad „60 stadiów”, którą to liczbę przyjmuje większość najlepszych kodeksów, jak A, B, D, K², L, N² i X, za umiejscowieniem tutaj ewangelicznego Emaus opowiadają się m. in. B. Meistermann², P. Viaud³ i D. Baldi⁴. Tymczasem kodeksy S, Θ, N, a także Wulgaty Y, O, C oraz Euzebiusz i Hieronim, przytaczając Łk 24, 13 opowiadają się za tym, że Emaus było odległe od Jerozolimy o „160 stadiów”. Istotnym zatem wydaje się być pytanie, gdzie było położone ewangeliczne Emaus, w którym zmartwychwstały Jezus objawił się swoim uczniom.

1.

Pismo św. podaje o Emaus dość szczerze wiadomości. Jedynie pierwsza księga Machabejska wymienia Emaus w związku z wojną Antiocha Epifanesa przeciwko Machabeuszom. Wzmianka ta świadczy jednak o tym, że Emaus było wtedy ważnym punktem strategicznym, który pragnęli posiadać zarówno Syryjczycy, jak i Żydzi. Nic więc dziwnego, że dla zrealizowania swych planów wodzowie syryjscy rozłożyli swój obóz pod Emaus na równinie (por. 1 Mach 3, 40). Ku obronie zagrożonemu miastu pospieszył Juda, który rozłożył obóz „na południe od Emaus” (1 Mach 3, 57). Po śmierci Judy, dowódca syryjski Bacchides ok. 160 r. przed Chrystusem wzmocnił fortyfikację Emaus, budując zamek oraz wznosząc wysokie mury (1 Mach 9, 50).

O dalszych losach Emaus dowiadujemy się od Józefa Flawiusza. Zaznaczył on, że w okresie sporów o następstwo na tron po Herodzie Wielkim, kiedy mnożyły się bandy rozbójnicze, jedna z nich pod wodzą Atrongajosa napadła pod Emaus na oddział rzymski wiozący broń i żywność dla legionów. Zabito setnika Arejosa i 40 legionistów. Dla przywrócenia ładu przybył do Judei Varus, a „zbliżywszy się do

¹ P. Stach, *Podróż naukowa księży do Ziemi Świętej*, Lwów 1937, s. 63.

² *Guide de Terre Sainte*, Paris 1936³, s. 435—441.

³ *Emmaus*, „The Catholic Biblical Quarterly” 4 (1941) 293—301.

⁴ *Emmaus*, *Enciclopedia Cattolica*, Città del Vaticano 1950, V 312.

Emaus, którego mieszkańcy uciekli, spalił to miasto za zabicie Arejo-
sa i jego ludzi”⁵. Dopiero w późniejszym czasie Emaus odzyskało
swoje dawne znaczenie strategiczne, a ces. Wespazjan umieścił w nim
piątą legię dla czuwania nad mieszkańcami Tamny, Liddy, Jamni i in-
nych miast⁶.

W międzyczasie rozegrał się w Emaus znany nam epizod, który
św. Łukasz (24, 13) rozpoczął od słów: *Otóż w tym samym dniu dwaj
z nich byli w drodze do wsi, zwanej Emaus, oddalonej sześćdziesiąt
stadiów od Jerozolimy*. Pewną reminiscencją cytowanego tekstu są
słowa z Ewangelii według św. Marka 16, 12—13: *Potem ukazał się
w innej postaci dwom z nich w drodze, gdy szli na wieś. Oni powró-
cili i donieśli innym*.

Wszyscy autorowie opowiadają się za tym, że Emaus Machabej-
skie położone było na równinie Szefela, i że jest to obecne Amwas⁷.
Nie wszyscy jednak chcą uznać Emaus z księgi Machabejskiej i Emaus,
o którym pisze Łk 24, 13 za identyczne (m. in. R. Buselli i T. Döme-
nichelli). Do tego może ich upoważniać podawana odległość od stolicy
o „60 stadiów” (tj. około 11 km), podczas gdy wspomniane Amwas ma
odległość większą o 100 stadiów. Ze względu na to, że większość wy-
mienionych już wyżej kodeksów ma odległość „60 stadiów”, w kry-
tyce tekstu pierwszeństwo jest dawane tej właśnie lekcji. Należy jed-
nak zaznaczyć, że za przyjęciem lekcji „160 stadiów” przemawiają
także poważne racje. Lekcja ta bowiem, jak zostało wspomniane, znaj-
duje się w kodeksie Synaickim i w kilku innych kodeksach i staro-
żytnych przekładach, była przyjęta przez Euzebiusza z Cezarei i Hie-
ronima. Ponadto znana była Orygenesowi, który zbadał dostępne mu
manuskrypty oraz istniejącą w jego czasach ustną tradycję opowia-
dającą się za tym, że Pan Jezus z dwoma uczniami był w tej miejsco-
wości. W komentarzu na Ewangelię św. Łukasza, dzisiaj zagubionym,
Orygenes wskazywał na Nikopolis jako ewangeliczne Emaus⁸. A za-
tem o autentyczności ewangelicznego Emaus, późniejszego Nikopolis,
dzisiejszego Amwas nie może decydować sama krytyka tekstu, gdyż
pewne światło może rzucić także tradycja i archeologia.

Obok Orygenesza, Euzebiusz z Cezarei w IV w. świadczył o tym,
że wspomniane przez Łukasza Ewangeliście Emaus, to współczesne mu
Nikopolis⁹. Na innym miejscu tenże sam Euzebiusz pisał, że Nikopo-
lis nazywano poprzednio Emaus¹⁰. Świadectwo historyka Euzebiusza

⁵ *Dzieje wojny żydowskiej* II 4,3; II 5,1 (przekład A. Niemojewskiego), Warszawa 1906, s. 132.

⁶ Tamże IV 8,1; s. 315.

⁷ Por. np. A. Lipiński, *Archeologia biblijna*, Warszawa 1911, s. 88 n.; M. Hagen, *Realia biblica*, Paris 1914, s. 145; M. J. Lagrange, *L'Evangile de Jésus-Christ*, Paris 1946, s. 589.

⁸ L. H. Vincent, *Fouilles de l'École à la basilique d'Amwas*, „Revue Biblique” 35 (1926) s. 120.

⁹ *Onomasticon*, 90.

¹⁰ *Chronicorum liber II*; PG 19, 569.

jest niezwykle ważne, gdyż właśnie on pochodził z Palestyny, a ponadto był metropolitą Cezarei Palestyńskiej, do której należało Nikopolis jako stolica biskupia. Toteż nie dziwnego, że w Soborze Nicejskim w 325 r. brał udział m. in. bp Piotr z Nikopolis¹¹. Podobnie i św. Hieronim, który w 385 r. przybył do Nikopolis jako pielgrzym celem zwiedzenia bazyliki, zaznaczył: „Nikopolis nosiło poprzednio nazwę Emaus, w którym to podczas łamania chleba, rozpoznany Pan, dom Kleofasa poświęcił na kościół”¹². Jest rzeczą bardzo prawdopodobną, że św. Hieronim opowiadając się za Nikopolis jako Emaus przyjął lekcję „160 stadiów”. Zawierały ją cztery najlepsze manuskrypty hieronimiańskiej Wulgaty. Ta jednak liczba musiała zniknąć przy ujednocnianiu manuskryptów starożytnej wersji łacińskiej wobec przeważającej większości manuskryptów greckich¹³.

W V w. Sozomen podkreślił, że współczesne mu miasto Palestyny — Nikopolis było ewangelicznym Emaus. Po raz pierwszy spotykamy u niego wzmiankę o źródle w pobliżu Emaus, w którym Chrystus miał wraz z uczniami obmyć nogi¹⁴. W VI w. Teodozjusz opowiadał się za tym, że Kleofas poniósł w Nikopolis śmierć męczeńską¹⁵. Opinia dopatrująca się w Nikopolis ewangelicznego Emaus ma swych przedstawicieli w wiekach następnych. Jeszcze w XVII w. M. Nau wstępując do Nikopolis, zwanego od VI w. Amwas stwierdził, że chrześcijanie tej okolicy byli przekonani, iż to jest Emaus wspomniane przez Łk 24, 13, a kościół stał na miejscu, gdzie dwaj uczniowie zatrzymali Zbawiciela w dzień zmartwychwstania¹⁶.

2

Potwierdzeniem tezy tradycyjnej o identyczności Emaus ewangelicznego z dzisiejszym Amwas są wykopaliska, które tam prowadzono w końcu XIX w. i w latach 1924—30. Początkowo badania archeologiczne w Amwas prowadził J. B. Guillemot. Odkopane przez niego mury wielkich rozmiarów uznali archeologowie za ruiny wystawionej tu dość wcześnie bazyliki chrześcijańskiej. Wyniki badań przeprowadzonych przez Dominikańską Szkołę Biblijną w Jerozolimie opublikowali L. H. Vincent i F. M. Abel w obszernej pracy pt. *Emmaus. Sa basilique et son histoire*, Paris 1932. W wykopaliskach dało się wyodrębnić kilka warstw wzajemnie nakładających się na siebie. Jedną z nich stanowił olbrzymi cmentarz grzebalny pokryty kamiennymi płytami z XII w., a następnie mozaika o wzorach geometrycznych,

¹¹ *Patrum Nicaehonim nomina*, wyd. H. Gelzer, Leipzig 1898, s. 40, nr 28.

¹² Epist. 108; PL 22, 883.

¹³ F. M. Abel, *La distance de Jérusalem à Emmaus*, „Revue Biblique” 34 (1925) s. 355.

¹⁴ PG 67, 1281.

¹⁵ CSEL 39, 139.

¹⁶ L. Heidet, *Emmaus*, Dictionnaire de la Bible, Paris 1899, II 1761.

pod którymi odkryto groby chrześcijan z początków IV w. Stwierdzono również istnienie willi rzymskiej z II w. z mozaikami klasycznymi. W ostatniej warstwie natrafiono na ślady domów żydowskich z epoki machabejskiej.

Dokładna analiza odkryć pozwoliła archeologom odtworzyć obraz dawnego położenia bazyliki. Została ona wzniesiona na innej budowli zwanej *villa romana* (być może był to dom Kleofasa), zawierającej różne ozdoby, marmury i mozaiki świadczące o zamożności właścicieli tej willi. Szczególne znaczenie ma owa mozaika, która pozwala podać w przybliżeniu datę jej pochodzenia (według L. H. Vincenta mozaika ta pochodzi z okresu Septymiusza Sewera ok. 200 r.)¹⁷. Natomiast bazylika w Amwas została zbudowana za panowania Aleksandra Sewera w I połowie III wieku¹⁸. Cesarz ten, hołdując religijnemu ekletyzmowi, cenił także chrześcijaństwo. Na jego przychyłość do chrześcijan wpłynęła prawdopodobnie obecność Orygenesa, którego powołała do Antiochii Julia Mamaea, matka cesarza. Ponadto Emaus, które od 221 r. nosiło nazwę Nikopolis, mogło korzystać z łask cesarskich za pośrednictwem Juliusza Afrykańskiego, który pełnił urząd prefekta tego miasta i był chrześcijaninem. Nic więc dziwnego, że kiedy chrześcijańska gmina w Emaus zatroszczyła się o wzniesienie kościoła, cesarz nie odmówił jej swego pozwolenia. Obecność Orygenesa wywarła wpływ na wybór miejsca pod bazylikę, której budowę rozpoczęto już ok. 222 r.¹⁹. Zbudowanie bazyliki chrześcijańskiej w okresie złączonego za Aleksandra Sewera prześladowania świadczy o żywotności gminy chrześcijańskiej w Nikopolis i o przekonaniu, że scena opowiedziana przez św. Łukasza 24, 28—32 rozegrała się właśnie w tym miejscu.

Bazylika w Amwas należała do jednego z najdawniejszych sanktuariów chrześcijańskich w Palestynie²⁰. Od początku swego istnienia była ona katedrą biskupa, który podlegał metropolicie w Cezarei Palestyńskiej²¹. Okres świętości gminy chrześcijańskiej w Nikopolis nie trwał długo. Bazylikę zburzono w okresie prześladowań Dioklecjana (284—305). Wykopaliska świadczą, że w czasie trwania tej „ery męczenników” pogrzebano wielką ilość ciał chrześcijan obok starożytnego kościoła, a nawet w jego wnętrzu oraz przy fundamentach od strony północno-zachodniej. Świadczy o tym także mozaika o wzorach geo-

¹⁷ Fouilles de l'École à la basilique d'Amwas, „Revue Biblique” 35 (1926) s. 120.

¹⁸ L. H. Vincent, *La chronologie du groupe monumental d'Amwas*, „Revue Biblique” 55 (1948) s. 375.

¹⁹ F. M. Abel, *Histoire de la Palestine*, Paris 1952, II s. 188; tenże, *Géographie de la Palestine*, Paris 1967³, II s. 314.

²⁰ L. H. Vincent, *La chronologie du groupe monumental d'Amwas*, „Revue Biblique” 55 (1948) s. 375.

²¹ E. Dąbrowski, *Na szlakach działalności Chrystusa w Palestynie*, Warszawa 1932, s. 184.

metrycznych²². Ces. Konstantyn Wielki w liście do metropolity Euzebiusza z Cezarei polecił, by w Nikopolis odnowiono świątynię albo w razie potrzeby zbudowano nowy kościół. Wskazywałoby to na fakt, że prawdopodobnie pierwotna bazylika nie została całkowicie zburzona. Nie jest też rzeczą pewną, czy polecenie cesarskie zostało spełnione. W każdym razie prześladowanie Juliana Apostaty w 362 r., a zwłaszcza ze strony Samarytan w 529 r. spowodowały dalszą ruinę bazyliki. Pochłonięły one także pewną ilość ofiar; męczenników grzebano również obok bazyliki²³.

Prawdopodobnie jeszcze za ces. Justyniana I (527—565) wzniesiono w miejscu pierwotnej bazyliki o konstrukcji lekkiej. W zasadzie nosiła ona wygląd poprzedniej, z wyjątkiem pewnych różnic wprowadzonych w baptysterium²⁴. Istnienie tego kościoła nie było również długie. Już bowiem w 634 r. muzułmanie rozpoczęli podbój Ziemi Świętej, która uległa im w 637 r.; kościół w Nikopolis został zamieniony na meczet. Kiedy podczas głodu w X w. straciło życie ok. 25 tys. mahometan, pochowano ich w zachodniej części kościoła oraz obok narożnika północno-zachodniego²⁵.

Kościół ulegał powoli zniszczeniu, tak że Daniel Abbas podróżujący w latach 1106—1107 po Ziemi Świętej mógł zanotować, że w miejscowości, gdzie był wzniesiony kościół, teraz wszystko jest zburzone przez ludzi bezbożnych, a Emaus — Amwas jest opustoszałe²⁶. Dopiero po przybyciu krzyżowców rozpoczęła się gruntowna odbudowa kościoła. Ze względu na małą ilość ludności, budowała ta była mniejsza i zajmowała tylko część nawy bazyliki pierwotnej. Ale i ta świątynia miała krótki żywot, bowiem w 1187 r. muzułmanie na nowo opanowali okolice. Mimo to, jeszcze w 1924 r. F. Ricoldus de Monte Crucis pisał o „pięknym kościele” znajdującym się w Amwas²⁷. Wskutek braku opieki, kościół ten popadał w ruinę. W 1480 r. Feliks Fabri wspominał, że w Amwas Saraceni wszystko zniszczyli, w szczególności zaś kościół, w którym „gościł Chrystus”, a z którego pozostały tylko ruiny²⁸. Podobnie i w XVII w. F. Quaresmi zaznaczył, że z istniejącego tu niegdyś pięknego kościoła widzi się tylko ruiny²⁹. Ruiny te pokrywał piasek pustyni unoszony przez wiatry wraz z ziemią spłu-

²² L. H. Vincent, *Fouilles de l'École à la basilique d'Amwas*, „Revue Biblique” 35 (1926) s. 121.

²³ L. H. Vincent, F. M. Abel, *Emmaus. Sa basilique et son histoire*, Paris 1932, s. 266, 353.

²⁴ L. H. Vincent, *La chronologie du groupe monumental d'Amwas*, „Revue Biblique” 55 (1948) s. 367 n.

²⁵ L. H. Vincent, *Fouilles de l'École à la basilique d'Amwas*, „Revue Biblique” 35 (1926) s. 121.

²⁶ D. Baldi, *Enchiridion locorum sanctorum*, Jerusalem 1935, 1955², s. 969.

²⁷ D. Baldi, dz. cyt., s. 979.

²⁸ D. Baldi, dz. cyt., s. 984.

²⁹ D. Baldi, dz. cyt., s. 986.

kaną ze wzgórza. Dopiero w końcu XIX w. oraz w XX w. zainteresowali się nimi archeologowie dochodząc do stwierdzenia, że stanowią one jeden z najstarszych zachowanych dotąd zabytków.

3

W świetle danych tradycji wczesnochrześcijańskiej, jak i archeologii należy przyjąć, że ewangelicznym Emaus jest obecne Amwas. Wspomniane już Kubebe jest odległe od Jerozolimy o ok. 75 stadiów³⁰ i do XII w. nie miało za sobą żadnej wyraźnej tradycji, a badania archeologiczne prowadzone przez J. B. Guillemota i L. H. Vincenta wykazały, że najstarszy kościół był tu zbudowany w XII w. przez krzyżowców, którzy nie zawsze liczyli się z autentycznością miejsca świętego³¹. Fakt, że zwłaszcza od XV w. opowiadano się najczęściej za Kubebe jako ewangelicznym Emaus wypływał z trudności, na jakie napotyka opinia o Nikopolis — Amwas, za którą przemawia bogata tradycja. Trudności te są jednak możliwe do wyjaśnienia.

Nazwa „wieś” nadawana Emaus przez Ewangelistę odpowiada dokładnie warunkom, w jakich znalazła się miejscowość w momencie, gdy rozgrywał się epizod ewangeliczny³². Z punktu widzenia greckorzymskiego jedynie tylko Jerozolima miała prawo do tytułu „miasta”. Po zburzeniu Emaus przez Varusa, podnosiło się ono powoli z ruiny. W okresie męki Chrystusa i przez cały okres pobytu św. Łukasza w Palestynie było niewielką osadą.

Inną trudność stanowi możliwość przebycia drogi łączącej Jerozolimę z Emaus — Amwas i z powrotem (razem ok. 60 km.) w ciągu jednego dnia. Należy jednak zauważyć, że z Jerozolimy do Emaus prowadziły w owym czasie trzy drogi. Jedna obok El-Dżib przez Bethoron do Beit Sira robiła dużo koło od strony północnej, druga wiodła przez Beit-Iksa, Biddou, Kubebe, Beit-Anan i Beit-Lidzia, natomiast przechodziła przez Kulonieh i Abu Gosz. Ostatnia była najprostsza i najkrótsza a wynosiła 144 stadiów³³. Nic dziwnego, że zwłaszcza tą drogą uczęszczali piechurzy z Emaus do Jerozolimy celem uczestniczenia w uroczystościach paschalnych, a także pragnąc załatwić sprawy mniejszej wagi. Możliwość przebycia takiego odcinka drogi w ciągu jednego dnia nie przeszkadza wyrażenie: *Zostań z nami, bo wieczór nadchodzi i dzień chyli się ku zachodowi*, które należy rozumieć o czasie bezpośrednio po południu. W V w. Hezychiusz w takim sensie interpretował słowa, którymi posłużył się św. Łukasz: „Nie zostało

³⁰ A. Fic, *Jeżus Chrystus*, Poznań 1952, II s. 215. Por. także, C. Kopp, *Die Heiligen Stätten der Evangelien*, Regensburg 1959, s. 449.

³¹ L. H. Vincent, *Les monuments de Qubeibeh*, „Revue Biblique” 40 (1931) s. 76, 91.

³² F. M. Abel, *La distance de Jérusalem à Emmaus*, „Revue Biblique” 34 (1925) s. 361.

³³ F. M. Abel, art. cyt., s. 350.

napisane, że był wieczór, kiedy zbliżali się do Emaus, lecz że miało się ku wieczorowi i dzień się nachylił do tego stopnia, że mogła być godzina ósma albo dziewiąta, ponieważ od siódmej jakoby pod wieczór nachyla się słońce”³⁴. Oczywiście, Hezychiusz liczył godziny na sposób żydowski. W chwili, gdy uczniowie nalegali, by zatrzymać podróżnego, mogła być godzina druga lub trzecia po południu. M. J. Lagrange³⁵ uważał, że uczniowie mogli wyrazić się przesadnie o bliskości wieczoru, aby zobowiązać nieznanego gościa, którym był Jezus, do przyjęcia zaproszenia.

Z ewangelicznego opisu wynika, że dwaj uczniowie wyruszyli z Jeruzolimy po przyjściu niewiast z Kalwarii i po powrocie Piotra i Jana od grobu, a przed drugim przejściem Magdaleny donoszącej, że widziała Jezusa. Mogło to mieć miejsce w godz. 8—9 rano dnia zmartwychwstania. Gdyby uczniowie szli najkrótszą drogą, wówczas w Emaus mogli się znaleźć po przeszło 5 godzinach, licząc przeciętnie 5 km na godzinę. Gdyby jednak wybrali drogę najdłuższą, wówczas do Emaus mogli przybyć po 6—7 godzinach. Posiłek w Emaus nie trwał długo. Kiedy rozpoznany Pan znikł z ich oczu, natychmiast powzięli decyzję powrotu do Jeruzolimy. Z pewnością byli wruszeni takim przeżyciem, skoro św. Łukasz zaznaczył: *W tej samej chwili wybrali się i wrócili do Jeruzolimy, gdzie zastali zebranych Jedenastu z ich towarzyszami*. Prawdopodobnie uczniowie wybrali najkrótszą drogę, albo też użyli zwierząt, aby szybciej przybyć do Jeruzolimy. Wspomniany już Hezychiusz sądził, że uczniowie przybyli do Jeruzolimy „w pełną noc”³⁶. Wziąwszy jednak pod uwagę to, że odbycie drogi powrotnej było dla uczniów łatwiejsze, gdyż pragnęli jak najszybciej podzielić się z Apostołami wieścią o zjawieniu się zmartwychwstałego Jezusa, należy przyjąć opinię, że przybyli wcześniej niż sądzi Hezychiusz.

Przebycie w ciągu jednego dnia drogi z Jeruzolimy do Emaus i z powrotem, nawet przy „160 stadiach” jest zatem możliwe do przyjęcia. Wobec tego lekcja „160 stadiów” jest ze względów tradycyjnych i archeologicznych pewniejsza³⁷. A więc Nikopolis, dzisiejsza Amwas, wydaje się być tym samym Emaus, o którym wspomina św. Łukasz w swojej Ewangelii.

Lublin

Ks. JERZY MISIUREK

³⁴ PG 93, 1443.

³⁵ *L'Évangile selon saint Luc*, Paris 1927, s. 607.

³⁶ PG 93, 1443.

³⁷ C. Kopp, dz. cyt., s. 448 n.